

"אחי חשוק שפתותיך"

הפוסק, הפוסק והוראת ההלכה
הרב אברהם וסרמן

הגדרת האדם הראוי והדרך הנכונה להורות הנן אבני יסוד בעולם ההלכה.
יישום ההגדרות בפועל דורש התייחסות מיוחדת לאור התערעורות יסודות אלו
על ידי גורמים שונים. המאמר מבקש לצייר גבולות ברורים ביחסים בין
הדמויות השונות המרכיבות את פסיקת ההלכה ולתת מבט רחב על שיקולי
הפסיקה הנתונים לחכמי הדור.

פתיחה

במאמר זה אבקש להבהיר כמה מושגים, הקשורים לתהליכים של
השנים האחרונות, עת השתנתה הוראת ההלכה ממה שהיה מקובל
מימים ימימה. השינוי נובע בראש ובראשונה מאמצעי-התקשורת
המדידית, שיצרו זמינות גבוהה במיוחד לשואלים ולמשיבים. מטבע
הדברים, רבנים צעירים השתלבו לאלתר בתקשורת זו שהוותיקים
והמנוסים לא הכירו, או הכירו באיחור. חלק מן הפוסקים הוותיקים –
גם לאחר שהכירו – לא מוכנים באופן עקרוני להצטרף לסגנון זה של
הוראה, כפי שאביא להלן.

אמנם תופעת "הקופצים להורות" – כניסוחו של הרמב"ם – ישנה היא,
אך היקף התופעה, סגנונה, ותוצאותיה קבלו גוון מיוחד ורחב מאוד
בימינו.

1 עיבוד מקוצר וחלקי למאמר זה, פורסם במוסף 'שבת', 'מקור ראשון', כ"ח חשוון תשע"ה,
21.11.2014

השינוי המהותי שהתחולל בעקבות כניסת רבנים צעירים להוראת הלכה לציבור הוא – "דמוקרטיזציה" של ההלכה. קרי, אם אפשר שרב צעיר יורה הלכה כשיש ותיקים ומנוסים הימנו, הרי שלא משנה הגיל, היקף הידע התורני והניסיון המצטבר, ואף לא הסמכות הנקנית לאורך שנים, אלא ליקוט המקורות והבאתם לפני השואל אשר יסיק מהם את המסקנות לפי הבנתו. כיון שכך, לכאורה אין הבדל בין השואל לשואל אלא הידע, וכשזה נעשה זמין – כל אדם יהיה שורר בביתו לפסוק הלכה.² מה שהופך את הרב למקור ידע בלבד ("רב-גוגל"), ולא לגורם בעל סמכות, שזכותו ואף חובתו, להפעיל שיקול-דעת בהוראת ההלכה.

*

תחילה אדון בהגדרתו ומעמדו של פוסק, דרך פעולתו ומערכת השיקולים המנחה אותו בבואו לפסוק. לאחר-מכן, אדון בשאלה אימתי ראוי לאדם להכניס עצמו בעול ההוראה. לבסוף אגדיר את תפקידו של מורה-הוראה. אף בעניינו אדון בדרך הפעולה ובשיקולי-ההוראה שלו.

² אמנם בשאלות פשוטות ויומיומיות – על כל יהודי לדעת את ההלכה, ועל כן נכתב השו"ע כספר קצר ונוח ללימוד לכלל הציבור. ראה עוד להלן, בפרק "שלוש דרגות בפרסום ההלכה". איני דן אלא בשאלות שהתשובות להן אינן מצויות בשו"ע, ויש לדמות מילתא למילתא.

הפוסק

מיהו פוסק?

"פוסק", במובנו המקורי: מי שראוי לחדש חידוש הלכתי שלא היה לפניו. תואר זה שמור לקבוצה קטנה של תלמידי חכמים בכל דור. אותם יחידים-סגולה, אשר בעמל של שנים רבות, הגיעו למדרגה גבוהה של ידע והעמקה עצומים במרחבי-התורה, והניסיון ויכולת הניתוח – כמו גם האפשרות לצפות השלכות שונות של הפסק – מצוי בידם. הציבור מכיר בערכם ויכולתם, ופונה אליהם בשאלות החשובות הדורשות מענה הלכתי מוצק ממי שיש לו "כתפיים רחבות".

ביטוי תמציתי לעניין זה נמצא בדבריו של הרב אשר וייס, שדן בנושא "המתג הכשר" (Kosher Switch). זהו מתג הפועל על בסיס "הסרת המונע", שיש רבנים (אנונימיים עד לפרסום ה"פסק"), שטענו כי בעזרתו מותר להדליק בשבת כל מכשיר חשמלי. הרב וייס אסר אותו, ובתוך דבריו הסביר מי מוסמך לפסוק בשאלות חדשות לרבים:

...לדחות את המצאה זו מכל וכל ובאופן מוחלט מצד השקפת התורה הקדושה. אף מצד ההלכה הצרופה יש בה חשש איסור דאורייתא ואין מקום להקל בו כלל... ואען ואומר, הלא אני הקטן והדל הלכתי בדרך שסללו לפנינו גדולי הפוסקים לדורותיהם להפעיל את כחא דהתירא ובפרט במקום שיש בו צורכי רבים. אך אין הרשות נתונה אלא לגדולי התורה, שלבם פתוח כאולם ושכלם צורף בכבשונה של תורה, ובעמלה של תורה לשמה. להם משפט הבכורה לקרב ולרחק לדמות ולחלק ובסייעתא דשמיא השורה עליהם³ שלא תצא מכשול מתחת ידם.⁴

3 רבים מזכירים שלפוסק הלכה למעשה יש סייעתא דשמיא שלא יכשל. לעת עתה לא מצאתי מקור מפורש לדבר, אבל זה עניין שהדעת נוחתת. ביטוי דומה נמצא בשו"ת חת"ם סופר או"ח סי' רח שמסביר כי מה שכתב הראב"ד בכמה מקומות "כבר הופיעה רוח" בבית מדרשו, הכוונה לעוסק בתורה לשמה שזוכה לכוון את האמת. מעין זה נמצא בשו"ת רעק"א סי' קכח, אך לא בסגנון המובא בפנים. לעניינו – הרב וייס קובע כי רק מי שראוי לפסוק זוכה לסייעתא דשמיא, ולא מי שאינו ראוי לכך וקופץ להורות.

4 פורסם באתר <http://www.torahbase.org/kosher-switch-5775>

שרשרת הדורות

איש אינו בן-חורין לקבוע הלכה מליבו, והכל מחויבים לשרשרת ההלכה לדורותיה. על הפוסק להיות קשוב להלכה ולאחוז במידת הענוה כשהוא בא לכוון את מציאות זמנו לרצון-ה' המתגלה בתורה שבכתב ושבע"פ. ודאי שאין לו הזכות "לכופף" את התורה לערכי-הזמן המתחלפים ולאופנה הרוחנית-חברתית ("שרנד").

בשורות הבאות אביא תמצית מדרשה מפורסמת של הרב יוסף דב סולובייצ'יק "זה סיני"⁵, בה הציב ארבעה תנאי-יסוד להצטרפותו של ת"ח לשלשלת חכמי הדורות.

האחד – שלא לנסות להסביר את התורה ע"י הסברים שמחוץ לה (היסטוריים, פסיכולוגיים, פילוסופיים ואחרים). **השני** – לא להיכנע רגשית, או להרגיש נחות בפני תפיסות מודרניות פוליטיות או אידיאולוגיות, ולא להתנצל בפני שום גורם בעל-השפעה רוחנית או חברתית, חזק ככל שיהיה.

השלישי – לא לנסות להתאים את הנורמה ההלכתית הנצחית לערכים חולפים.

הרביעי – קבלת עול מלכות שמים, הכוללת כבוד אהבה והערצה כלפי דבריהם של חכמי המסורה. בין שיהיו אלה תנאים, אמוראים או ראשונים.

ודוק, תנאי זה משווה את היחס להלכה ליחס שלנו כלפי הקב"ה (!) "קבלת עול מלכות שמים". גם כשהמלכות הזו מהווה עול, וכשאינה נעימה לגשיאה. אם יחסר תנאי היסוד של התבטלות לרצון-ה' – תחסר התפיסה היסודית ביותר כלפי תורה המסורה לדורות. הדבר בא לידי ביטוי לא רק בתורה הכתובה אלא גם בתורה שבעל פה, וכדברי הרמב"ם בהגדרת הכופר בתורה:

5 דרשה בפני ועידת הרבנים של ארה"ב, תמוז תשל"ה, בעקבות "ניסיונותיה של האורתודוקסיה המודרנית לחפש דרכים להפקיע את תוקף הקידושין ולבטל גיטין, ולתת פרשנות מסולפת לחזקות שבחז"ל עפ"י תפיסות מודרניות כדי לעקוף את בעיית הממזרות" (מתוך הפתיחה לדרשה). הדרשה נדפסה במקומות רבים, למשל בספרו של הרב צבי שכטר 'דברי הרב'.

וכן הכופר בפירושה והיא תושבע"פ והמכחיש מגידה, כגון צדוק
וביתוס.⁶

לא רק מי ששולל את האמת והאמינות של התורה שבע"פ הוא צדוקי, אלא גם "המכחיש מגידה", כלומר השולל את סמכותם של חכמי המסורה. את המוצא חסרונות בחז"ל, מומים בתכונות אופיים,⁷ התנהגותם והשקפתם על העולם – יש לראות ככופר, כיוון שהוא מכחיש את אמינותם וממילא את התורה שמסרו לנו. לא בכדי קבעו חז"ל את מידת הענוה כתנאי יסודי לקשר לתורה ואפשרות החיבור אליה. מי שלא מוכן לבטל רצונו, דעתו ותפיסת עולמו מפני תורה שבכתב ובעל פה – אין לו חלק ברצף התורה המתחיל במשה רבנו ועובר בשלשלת הדורות. מי שסבור שהצליח לחדש דבר שהרשב"א לא ידע, ושהגאון מוילנא לא היה לו מושג ממנו, ויש לו גישה לפרשנות התורה שהיא לחלוטין חדשה – אינו משתייך לרצף התורה המסורה לאורך הדורות. באותה דרשה הוא מביע התנגדות עקרונית לשימוש בדין "אפקעינהו לקידושין"⁸ שהאורתודוקסיה המודרנית רוצה לעשות בו שימוש נרחב, ושאר "המצאות הלכתיות" המקעקעות את מסורת תורה שבעל פה, בעזרת שימוש במושגים, שלא כמסורת ולא כהלכה. המניע למהלכי של תופעה זו, חיצוני לתורה, ונובע מהפיתוי להתאים את הנורמה ההלכתית הנצחית לערכים חולפים, ולהשתייך לזרם החברתי

6 הל' תשובה פ"ג ה"ח

7 אין כוונתו שלא היו להם חסרונות, שהרי התלמוד אינו נמנע מלספר גם על חסרונותיהם של חכמים. השאלה היא אם הדבר גורם לדחיית דבריהם בגלל חסרונות אלו. בכך הוא חולק מהותית על מחפשי-החסרונות במטרה לגמד את חכמי המשנה והתלמוד, ולשולל מהם סמכות. ראה דברי הרב קוק המתייחס לתופעה זו, בספרו אדור-היקר עמ' לח-מ. תורף דבריו הוא, כי גם הטלת פגמים בגדולי הדורות, ח"ו, לא תוכל לבטל את הלכותיהם שנתקבלו, כיון שהקובע בהלכה הוא "קבלת האומה לדורותיה".

8 מקור של דין "אפקעינהו" בכמה סוגיות בגמרא (יבמות ז, ב; גיטין לג, א ועוד). חכמים השתמשו בדין הפקעת קידושין בכמה מקרים, בהם תקנו שהגט יועיל למרות שמדין תורה – אינו מועיל. על השאלה איך הגט מועיל, ענתה הגמרא שכל המקדש – על דעת חכמים מקדש, והם הפקיעו את קידושיו במקרים אלה. כבר בסוף המאה ה-19 (תרמ"ה, 1885) היו רבנים שרצו להשתמש בהלכה זו באופן נרחב, וכל גדולי הפוסקים באירופה התנגדו לכך, ראה קונטרס "אין תנאי בגישוואין", יצא לאור בתרסח (1908) ע"י הרב יהודא לובעצקי, ואח"כ שוב בשנת תר"ץ (1930) בידי הרב אהרון וואראנאווסקי, ובו מכתבים מגדולי התורה בזמנם, השוללים בתוקף שימוש גורף בדין "אפקעינהו" בלי שינתן גט כדן, ורק במקרים שבהם דברה הגמרא, כגון השולח גט וביטל את השליח שלא בפניו. יצא לאור לאחרונה בהוצאת ספרית בני-תורה של משפחות לייבוויץ-קעסט.

הדומיננטי.

בסיום דבריו ציין, כי אף שהמציאות קשה, ורבים אינם מוכנים להזדהות עם תפיסת הלכה שאינה מתפשרת – הרי שדוקא עמידה על עקרונות תביא לפחות הערכה גם אם לא הסכמה, לתפיסה ההלכתית ונושאה.

מסקנתו היא, כי על פוסקי-זמננו לכפוף דעתם בפני פוסקי הדורות הגדולים שלפניהם שדבריהם נתקבלו להלכה, ולא לנסות "לכופף" את דעתם אלינו, ק"ו שלא לחשוב שביכולתנו לחלוק עליהם.

הרב עובדיה יוסף סיכם את העקרונות שהפוסק צריך לפעול על פיהם, ביחס לדורות הקודמים ומסורת הפסיקה הקיימת.⁹

(א) 'כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה', ואין להורות הלכה למעשה אלא ע"פ יסודות נאמנים בתלמוד (ע"פ ירושלמי, ריש פרק ר"א דמילה).

(ב) למרות שיסוד ההלכה בתלמוד, אין בכחנו להוציא דין מן הגמרא בלא עיון בפוסקים ראשונים ואחרונים:

ואותם שמדמים להורות מחוזק עיונם בתלמוד הם שראוי למנעם מזה, לפי שאין בזמנינו¹⁰ זה מי שיהיה ראוי לכך. אבל המורה מתשובות הגאונים אף על פי שאינו יכול להבין בתלמוד הוא יותר הגון ומשובח מאותו שחושב שהוא יודע בתלמוד וסומך על עצמו... שהוא עושה ע"פ ב"ד גדול מומחה לרבים. ואין בזמנינו זה מי שיגיע בתלמוד לגדר שיוכל לסמוך להורות ממנו.¹¹

(ג) מאידך גיסא, אי-אפשר להורות בלי ידיעת הסוגיא:

המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ז"ל ואינם בקיאים בגמרא לדעת מהיכן הוציא דבריו, טועים הם להתיר האסור ולאסור המותר... שאם אינו בקי בגמרא, אינו מבין דבר לאשורו ולאמתו ויכשל בדין ובהוראה.¹²

9 הקדמה לסדרת ספרי שו"ת יביע-אומר ח"א.

10 דור שאחרי הרי"ף, תחילת המאה ה-12 לספירה.

11 שו"ת רבי יוסף בן מיגאש סי' קיד

12 שו"ת הרא"ש כלל לא ט

(ד) המורין הלכה מתוך משנתן הרי הן מבלי עולם.¹³ ובדורות הללו אותם שמורים הלכה מתוך השולחן-ערוך ואינם יודעים טעם הענין.¹⁴

(ה) טובה צפרנם של ראשונים מכרסם של אחרונים,¹⁵ ואין להקל ראש כנגדם לסמוך על הכרעתנו מן התלמוד כי מה נדע ולא ידעו הם? אא"כ בראיה ברורה ובהסכמת חכמי הדור, וזה נדיר מאד:

לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ואנו כמלא נקב מחט סדקית.
אמר אביי ואנן כי סיכתא בגודא לגמרא. אמר רבא ואנן כי אצבעתא
בקירא לסברא. א"ר אשי ואנן כי אצבעתא בבירא לשכחה.¹⁶

מה כחנו לדחות דברי הראשונים אשר מי יתן ונזכה להבין דבריהם הקדושים?

אין יחס לדורות אלו עם הראשונים אפי' כיחס הקוף עם האדם, והלואי שיבינו דורות אלו הקל שבדברי הראשונים, כ"ש בדורות הבאים שהדורות והלבבות מתמעטים והולכים.¹⁷

(ו) כל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה הרי זה שוטה רשע וגס רוח,¹⁸ ועליו נאמר 'כי רבים חללים הפילה'.¹⁹

(ז)

אין לפלפל בדברי גדולי הראשונים איזה שיטה מהן עיקר להלכה, כי דבר זה הוא גסות הרוח ודברי הבל להכריע בין הראשונים, כי מה אנו יודעים ולא ידעו הם? ואין לנו אלא לסור למשמעתם של הסור ושלחן ערוך.²⁰

13 סוטה כב, א

14 מהרש"א חידושי אגדות סוטה כב, א וכן בסמ"ע הקדמה לחושן-משפט

15 יומא ט, ב

16 עירובין נג, א

17 שו"ת מהר"ם אלאשקר סי' נג. ראה שו"ת נוב"י קמא (או"ח ר"ס לח) ונוב"י תנינא (חיו"ד סי' צו) נגד הגאון ר' זאב הלוי, בעל חזי' רז"ה. הנו"ב מפליג בשבחו, אך יוצא נגדו במלחמת תנופה, מאחר שבפלפולו מבטל דברי הראשונים, במקום לתרץ אותם, כפי שעושה הנו"ב בהשגתו עליו.

18 כדברי המשנה, הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח (אבות, ד, ז)

19 משלי ז, כו

20 שו"ת דברי חיים (צאנז) יו"ד סי' קז

(ח)

אין לפקפק על מנהג העולם, ואף על פי שנראה לנו קושי בדבריהם, יש לנו לתלות החסרון בנו, ולומר שדעתם רחבה מדעתינו.²¹

(ט)

כשלומדים בחריפות יתרה יוכל האדם לטעות בעצמו שהוא הולך וגדל, ויבא להתגאות בחריפותו שהוא כדאי לדבר נגד המחברים הראשונים ז"ל. אבל כשלומדים תורה על דרך העיון האמתי כדרכם של הראשונים ז"ל אזי מתרגלים בכל יום להכיר פחיתות ערכנו נגד הראשונים, כי מה שאנו מתייגעים זמן רב, מוצאים אחר כך שרש"י ושאר הראשונים הרגישו בזה ותירצו לפי דרכם בקודש במילים קצרות.²²

(י)

אין להורות הלכה למעשה לפני שיחפש היטב בספרי האחרונים ואחרוני אחרונים, שרבותינו הם הספרים אשר נתפשטו בקרב ישראל.²³

(יב) תלמיד יכול לחלוק על רבו כשיש לו ראיות לכך כפי שעשו נכדיו של רש"י וכל החכמים לדורותיהם.²⁴

(יג) אין לסמוך על מה שנתפרסם בספר רק בגלל שנדפס.²⁵

(יד) אף על פי שהורשינו לחלוק על דברי הפוסקים האחרונים, יש לנקוט במידת הענוה כשמשיגים עליהם.

21 כנסת הגדולה או"ח קמו הגהות טור

22 עליות אליהו אות עז, בשם הר"ח מו"ח

23 שבות יעקב ח"ב סי' סד, ועוד אחרונים רבים. יש מהפוסקים האשכנזים שאינם נוקטים בשיטה זו, ומחפשים בספרים המרכזיים בלבד. אחד הבולטים הוא הרב משה פיינשטיין.

24 כן כתב בפסקי מהרא"י, רל"ח. הר"ח בהקדמתו לספר המאור, ועוד

25 הקדמת מורה נבוכים לרמב"ם, מובא באחרונים רבים

מורה הוראה

הוראה בפני רבו

הלכה מקובלת בידינו – "כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה"²⁶. הגדרת "פני רבו" היא עד טווח של כשנים-עשר קילומטר. דין זה נאמר בשאלה מזדמנת, אבל הוראת הלכה באופן קבוע אסורה בחיי רבו אלא אם כן קיבל ממנו רשות.²⁷ חכמים ראו בחומרה יתרה את המורה במקום רבו, ונימקו את מותם של נדב ואביהוא בחטא הוראה בפני משה ואהרן.²⁸ הגמרא שם מספרת מעשה שהיה בתלמיד שהורה במקום רבו ומת באותה שנה!

כיום, נדיר שלאדם יהיה ממש רב מובהק, וכבר כתבו²⁹ הפוסקים שהספרים הם רבותינו, לכן האיסור להורות בפני רבו נחלש באופן מעשי.³⁰

יחד עם זאת, הוראה במקום שיש גדול בהלכה ובפסיקה – מוגדרת לפי התוספות ועוד ראשונים כהוראה בפני רבו.³¹

אמנם, אין זה סביר לחשוב שעל כל שאלה פשוטה יזדקק אדם לשאול דוקא את הותיקים שבפוסקים. אף הם לא מעוניינים בכך, ועל כן הסכים משה לעצת יתרו להעמיד שרי אלפים שרי מאות ושרי עשרות.

26 ברכות לא, ב. רמב"ם הל' ת"ת פ"ה ה"ב. שו"ע יו"ד סי' רמב סע' ד

27 רמב"ם שם ה"ג ושו"ע שם

28 עירובין סג, א

29 כך כתב חיי-אדם (סי' סט סע' י) "שאר הדינים הנוהגים ברבו מובהק מבוזרים ביורה דעה, ולפי שאינו שכיח בזמן הזה רבו מובהק לא העתקתי". המקור לכך קדום – בספר ארחות-חיים (הל' ת"ת סי' כא), סמ"ק מצורף (סי' קיא) – והסיבה לכך היא שכיום עיקר לימודו הוא מהספרים (וראה בהרחבה שו"ת דברי-יציב יו"ד סי' קלא).

30 אך דוקא בשל כך, כתבו אחרונים שלגבינו הספרים הם רבותינו המובהקים ואין לפסוק ללא עיון בספרים. שבות יעקב ח"ב סי' סד (מובא בפתחי תשובה יו"ד סי' רמב סק"ג). פרי מגדים או"ח, סדר הנהגות הנשאל עם השואל, סדר שלישי אות א.

31 תוספות הקשו, מדוע שמואל נחשב מורה הלכה בפני רבו? הרי שמואל פגש את עלי לראשונה באותו יום? ותוצו: "גדול הדור היה, ובא ללמוד לפניו" (ברכות לא, ב ד"ה מורה הלכה). המהרי"ק שורש קסט כתב שמכאן נלמד שהאיסור להורות הלכה בפני רבו חל גם על גדול הדור שאינו רבו, אם הוא בא ללמוד בפניו. אבל תרומת-הדשן בסי' קלח כותב שהאיסור חל לגבי גדול הדור אפילו לא בא ללמוד בפניו, וכך נפסק בשולחן ערוך יו"ד סי' רמז, ז.

הזמינות לשואל חשובה מאוד, ועל כן בעניינים הלכתיים שאינם סבוכים – יוכל גם שר העשרות לדון ולהורות. כך מתנהגת הרבנות עשרות שנים, כשרב גדול ומובהק סומך לרבנות רב צעיר ומתחיל, שבשלבם הראשונים לכהונתו יוכל לפסוק בשאלות קלות, ובמשך הזמן יש סיכוי שיתפתח ויצמח בתורתו ובפסקיו. עד אז – יקיים מה שנאמר באותה פרשה "את הדבר הקשה יביאון אל משה, וכל הדבר הקטון ישפוטו הם".³²

לכן נראה, כי האיסור להורות בפני גדול הדור חל רק על עניינים חמורים, כמו בענייני עגונות, ממזרים ושאר פסולים, חידושים הלכתיים שלא נדונו בפוסקים שלפנינו (למשל, כשהומצא החשמל על שלל היבטיו), שאלות כלליות גדולות, או הנהגת הציבור. בעוד שבעניינים חמורים פחות, גדולי הדור מוחלים ועל כן כל רב יכול להורות בהם.³³

הקופצים להורות

יש להימנע מלהורות טרם שהמורה למד היטב והגיע לשלב הזה. הרמב"ם מכה בשבט-לשונו את הקופץ להורות טרם-עת:

וכל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה הרי זה רשע שוטה וגם הרוח, ועליו נאמר כי רבים חללים הפילה וגו'... אלו התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה כראוי והם מבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ובין אנשי עירם וקופצין ויושבין בראש לדין ולהורות בישראל הם המרבים המחלוקת והם המחריבים את העולם והמכבין נרה של תורה והמחבלים כרם ה' צבאות, עליהם אמר שלמה בחכמתו אחזר לנו שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים.³⁴

32 שמות יח, כו.

33 ראה ויכוח בעניין היקף החובה להישמע לגדול הדור, בין הרב אברהם שרמן (המרחיב) ולעומתו הרב שלמה דייכובסקי (המצמצם). הרב א' שרמן, 'סמכותם היחודית של גדולי הדור ופוסקיו בענייני גירות ועגונות', כנס הדיינים [תשס"ט], עמ' 164-185; הרב ש' דייכובסקי, "דעת תורה" בהלכה, תחומין, ל [תש"ע], עמ' 174-191.

34 הל' ת"ת פ"ה ה"ד ע"פ סוטה כב, א.

מה שסתמה הגמרא, פירש הרמב"ם שהכיר היטב את המוטיבציה של הקופצים להורות – פרסום וכבוד אצל עמי-הארץ, המבקשים היתרים גם במקום שאינם נכונים.³⁵ הגמרא גם הגדירה מי שמורה טרם שהגיע לרמה הנאותה "קטן שלא כלו חדשיו – הרי זה מבלה [=מקלקל] עולם".³⁶ אך גם מי שכבר הגיע להוראה, צריך להיות בראש-ובראשונה ירא-הוראה. כיון שהוראת ההלכה מסוכנת, שעלולים להתיר את האסור או לאסור את המותר, ובזה לפגום בשמירת ההלכה.³⁷ בודאי כשמדובר בדינים דאורייתא, שעל זה כבר אמר ר' יוחנן "וכי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה?"³⁸ זאת למרות שהיתה לו סברה טובה, כיון שאפשר למצוא לה פירכה, ויש להיזהר בדינים דאורייתא במיוחד.³⁹ בנוסף, על המורה להתייעץ ברבו, ולא למהר ולהורות בעצמו: "רעה אחר רעה תבוא למי שתוקע עצמו לדבר הלכה. כגון דיינא דאתי דינא לקמיה וגמר הלכה ומדמה מילתא למילתא ואית ליה רבה ולא אזיל למשאל לרביה".⁴⁰ כך פסק השו"ע בחו"מ:

כל מי שבא לידו דין ומדמהו לדין אחר שבא לידו כבר ופסקו ויש עמו בעיר גדול ממנו בחכמה ואינו נמלך בו, הרי זה בכלל הרשעים שלבם גס בהוראה.⁴¹

35 כאן המקום לכאוב את תופעת "ניירות העמדה" בהלכה ושאר סוגי פרסומים, היוצאים חדשים לבקרים ע"י מי שאין להם יראת-הוראה ומחפשים כל העת להורות. זאת, אף שמדובר בעניינים חמורים בנושאים שהם דאורייתא ואפילו עריות, ולמרות שטרם הגיעו למדרגת הוראה לרבים. הם קופצים בראש כדי בעיקר כדי להמציא "היתרים" חדשים, ובכך להתגדל בפני עמי-הארצות, אינם נועצים בגדולי הפוסקים, ובמקרים רבים חולקים עליהם, וכדי בזיון וקצף.

36 סוטה כב, א. כלומר, אין פסול באדם זה אלא שלא המתין להבשלת אישיותו התורנית טרם שיצא להורות.

37 כך למשל כתב הרב הראשי לישראל, יצחק הרצוג, כשהגדיר בחזרה שקיבלה "קידושי שחוק" כפנויה בלי שתקבל גט, כדי שבבוא העת לא תיחשב גרושה ותוכל להינשא לכוהן: "ועתה למסקנה – הנה דעתי כאמור להתיר לעלמא, את הבחורה הזאת בלי גט, אך מפני שצריך אדם להיות ירא הוראה, במיוחד בענין קידושין, אני מתנה תנאי גמור, שדעת כ"ת תהי כדעתי, וכדי שיצא הדבר בשלשה אני מתנה כנ"ל שיקבל הסכמה להיתר זה מאת אחד מהגאונים המפורסמים שבעיה"ק ת"י" (שו"ת היכל יצחק אבה"ע סי' כו).

38 גיטין יט, א; לז, א.

39 ראה רמב"ן ספר הזכות, גיטין יח, א שהסביר הסוגיה דוקא בדאורייתא, ואילו בדברבנן מדמין ועושין מעשה.

40 יבמות קט, ב

41 סי' י סע' ב

אך לא רק בענייני ממון, אלא גם באיסור-והיתר, שהרי הנימוק שווה לשניהם. בימינו שהספרים הם רבותינו, על המורה לעיין בהם קודם שיפסוק, כדי לא להיות בבחינת תוקע עצמו לדבר הלכה.⁴²

אפילו גדולי האמוראים היו יראים מלהורות, מחמת גודל האחריות והחשש לטעות בהלכה. מסופר שכאשר רב הונא היה יושב בדין, היה מושיב לידו עשרה תלמידי חכמים, כדי שהאחריות תתחלק בין כולם. כך עשה גם רב אשי כשהיה מורה בדיני טרפות:

רב הונא כי הוה אתי דינא לקמיה, מיכניף ומייתי עשרה רבנן מבי רב. אמר: כי היכי דלימטיין שיבא מכישורא. רב אשי, כי הוה אתי טריפתא לקמיה מכניף ומייתי להו לכולהו טבחי דמתא מחסיא, אמר: כי היכי דלימטיין שיבא מכשורא.⁴³

מן הצד השני, מי שהגיע להוראה ואינו מורה – עליו נאמר "ועצומים כל הרוגיה".⁴⁴ אסור להימנע מלהורות כשאדם ראוי לכך, שבהימנעותו הוא מכשיל מי שיכול היה לקבל הדרכתו. לא זו בלבד אלא שבכך הוא גורם לכניסת גורמים לא ראויים להוראת-הלכה, כיון שהשואלים רוצים לקבל תשובה, וישאלו את אותם "שועלים" עליהם מדבר הרמב"ם.⁴⁵

מורה-הוראה

רוב הנשאלים בהלכה, הם מורי-הוראה. זהו תפקיד רגיש חשוב ואחראי, שכן הם המיישמים את הכתוב בספרים בחיים שבפועל. שני סגנונות של מורי-הוראה הם, וכדי לעמוד על טיבם אשתמש בשיטה

42 כך כתב שם האורים ותומים סי' י אורים סק"ג וכן בשכות יעקב ח"ב סי' סד. וכך ניסח תופעה זו השכות-יעקב (רבי יעקב ריישר, המאה ה-17/18, מגודלי רבני גליציה): דלא כמקצת חכמים בעיניהם בזמן הזה, שנערים פני זקנים ילבינו, וקופצים בהוראה שלא כדת, והקב"ה יפרע ממעמידיהם.

43 סנהדרין ז, ב. הביטוי בארמית הוא "כי היכי דלימטיין שיבא מכישורא", ופירש רש"י "שיגיענו נסורת קטנה מן הקורה, כלומר, שאם נטעה - ישתלש העונש בין כולנו ויקלו מעלי".

44 סוטה כב, א ורמב"ם הל' ת"ת פ"ה ה"ד

45 ראה הקדמת הרב פיינשטיין לשו"ת אגרות-משה ח"א, המסביר שהדפסת ספריו באה כדי שלא יהיה מכלל אלה שמנעו הלכה מהשואלים, ומבהיר סוגיה זו.

הטיפולוגית-בריסקאית [שיטה שפיתח הרב יוסף דב סולובייצ'יק, בספריו "איש האמונה", "איש ההלכה" ועוד], ואציג דמות של מורה-הוראה שהוא בבחינת "גברא", ולעומתו מי שהוא בבחינת "חפצא", אף שבפועל כמעט ואין בנמצא דמויות-קצה כאלה.

טיפוס ה"גברא", רואה עצמו בתור **הסמכות הקובעת** את ההלכה כלפי השואל. לעומתו, טיפוס ה"חפצא", רואה עצמו רק **כלי להעברת** המידע ההלכתי לשואל ('פרויקט שו"ת' אנושי).⁴⁶

מורה-הוראה, הנוקט בגישת **"גברא"** – אף שצריך לנמק את עיקר הפסק⁴⁷ – אינו מחויב לפרוס את כל המקורות ומערכת השיקולים, כיון שהוא בעל הסמכות (למשל, כשיש חשש שהדבר עלול להביא לערעור שלא-בצדק על דבריו, ראה להלן סוגית איסור גבינות של גויים). זהותו של השואל אף היא חשובה בעיניו (מסורתי, דתי וכו'), שהרי עליו לשקול מה לומר ומה לא לומר, למי מתאים לפסוק כך ולמי אחרת. לכן, יתרחק מהוראה במסגרות אנונימיות (סמס, מייל), למעט הלכות פשוטות, שהשואל חסר רק את הידע המפורש בספרי ההלכה. תשובות לשאלות מורכבות במיוחד ותלויות בתנאים רבים – לא יפורסמו, ולא יכתוב אלא "יעשה שאלת חכם". ממילא ברור, שלפי גישה זו, יש היררכיה בעולם ההוראה, ולא כל היודע ללמוד סוגיה, ולהשתמש במאגרי מידע, מוסמן להורות, לא ליחיד וקל-וחומר שלא לציבור, כיון שהמורה צריך להיות בדרגה של מומחה לעניין.

לעומתו, מורה-הוראה הנוקט בגישת **"חפצא"** – מחויב לפרוס את כל המקורות ומערכת השיקולים, שהרי אינו משמש אלא כלי להעברת מידע, ואם לא יעשה כן – אינו ממלא תפקידו כראוי.

כיון שהוא מעביר מידע, ומותיר את ההכרעה למעשה בידי השואל – זהות השואל אינה חשובה לשם הצגת הנתונים ההלכתיים. ממילא ברור, שאפשר ואף חובה, לפרסם כל הוראה, שהרי אין הנשאל "בעלים" על

46 יש לסייג אבחנות אלה, כדי לא לפתוח פתח לטעות. איש אינו בן-חורין לקבוע הלכה מליבו. הכל מחויבים לשרשרת המסורת של ההלכה לדורותיה, ומבחינה זו כולם בבחינת 'חפצא'. יתרה מזו, על הנשאל לכפוף דעתו בפני פוסקי הדורות הגדולים שקדמוהו, כשברחו אינה הולמת את שיטתם, ולא לנסות "לכופף" את דעתם אליו.

47 כפי שכתב ה"ז יו"ד סי' צב ס"ק כב

התורה שלמד, ועל מסקנות ההלכה שהגיע אליהן. השואל ישקול בדעתו כיצד עליו להתנהג, ואין צורך במעורבות נוספת של הנשאל. לטעמו, אין היררכיה בהוראה, שאינה אלא מסירת מידע. כתר תורה מונח לכל, ולא ניכר שוע לפני דל.

הפסק

שיקוליו של הפוסק או מורה ההוראה

בבואנו לעסוק בהלכה, עלינו להתחשב במטרותיה הכלליות של תורה, ולא רק בנושא הפרטי העומד לפנינו.

אמנם, יש לסמן את גבולות השיקולים הללו, שאם לא כן – אנו עלולים ליפול בפח של "רוח הזמן". מי שלא נזהר ונפל בפח-יקוש זה – יאמץ את האופנה הרוחנית-חברתית של אותו זמן, כגון: סוציאליזם, קומוניזם, מודרניזם, פוסט-מודרניזם, פמיניזם ציונות⁴⁸ ועוד. כל אלה ודאי שאינם חלק מעולמה של תורה, והשפעתם מקלקלת את טהר-הרוחניות המגיעה אלינו ממעמד הר-סיני.

בשנים האחרונות, מובאים שלל טיעונים כדי להצדיק רפורמות הלכתיות. את המגמה הזו החלה התנועה הרפורמית לפני שנים רבות, כשאמצא ערכים חברתיים: "ואהבת לרעך כמוך", "חביב אדם שנברא בצלם" ועוד – והפכה אותם ל"כלי-מחיקה" של ההלכה. אם איסורי שבת לא מאפשרים נסיעה לביקור חולים מרוחק – הם יבוטלו. אם איסור כהן וגרושה מפריע לאהבה ביניהם – יבוטל האיסור. אם איסור-חיתון בין יהודים לגויים מצמצם לכאורה את "חביב אדם שנברא בצלם" – יבוטל האיסור, וכך הלאה. אלא שעתה משתמשים בטיעונים אלה (אמנם לא במקרים שהוזכרו), גורמים ליברליים המכריזים על עצמם אורתודוקסים, הנעלבים ומוחים כל אימת שמשהו מבקר אותם.

השיקולים לפסיקת ההלכה נמסרו בתורה שבכתב ובעל פה (יראת שמים, אהבת תורה, כבוד לתורה, אהבת הבריות, דרכי-שלום ועוד). הם מהווים חלק מהתורה ולא באים מחוץ לה, ועל אחת כמה וכמה שאינם

48 לאחורונה פרסמו כמה חוקרים מאמרים אודות "הלכה ציונית". כביכול, התנועה הציונית הינה מרכיב בעולמה של ההלכה, ועל ההלכה להתאים עצמה לתנועה חשובה זו. כפי שכתבתי בפנים – אין להכפיף את ההלכה לשום אידיאולוגיה חולפת, גם כשאנו מזדהים עמה ופועלים להצלחתה. ההלכה תדון בכל עניין בכלים שלה, בשפה שלה, ובקנה-המידה שלה. ראה מאמרי "על שיקולים הלכתיים וחוץ הלכתיים במשנת הרב קוק", המעין, נב ג (ניסן תשעב), עמ' 69-82.

יכולים לבטל הלכה מהלכותיה של תורה. שיקולים אלו – שהם כלליים ואינם מצטמצמים בשאלה הפרטנית – חשובים ויסודיים. אמנם, ההסתייגות מ"רוח הזמן" אינה אומרת שאין להתחשב בו. הפוסק רואה את הציבור שלפניו ויודע מה מצוה לומר כיון שישמע ומה מצוה שלא לומר כיון שלא ישמע, וכך עוד נתונים רבים (חלקם יובאו להלן, בהסבר שיקוליו של הפוסק). אך כל זה אינו אומר שהוא מאמץ את האופנה הרוחנית הרווחת, ואת ערכיה, אלא יודע לפני מי הוא מדבר, ובאיזו שפה עליו להשתמש, אילו עניינים לקדם מיד ובמה יש להמתין. כך הגדיר את ההלכה הרב יוסף דב סולובייצ'יק:

איש ההלכה כשהוא ניגש אל המציאות הרי הוא בא ותורתו שניתנה לו מסיני בידו. מזדקק הוא לעולם בחוקים קבועים וכללים מוצקים. תורה שלמה של הלכות ודינים מורה לו את הדרך המוליכה אל ההווייה... מהותה של ההלכה שקיבלה מאת הקב"ה, היא יצירת עולם אידיאלי, והכרת היחס, השורר בינו למציאות, על כל תופעותיה, שורשיה ועיקריה.⁴⁹

שימוש ידוע במושגים הלקוחים מ"רוח הזמן", נעשה כלפי דיני עונשין שבתורה. הנוקטים גישה זו טוענים שחז"ל מחמת "מוסריות" הפכו את "עין תחת עין" לממון, החסירו אחת מארבעים המלקות, הגדירו את פרשיות בן סורר ומורה ועיר הנדחת כלא מציאותיות ועוד.⁵⁰

אלא שטעות היא בידם, שכן חז"ל אינם עושים בתורה כבתוך שלהם, ולא "משנים הלכה שלא נראית להם מוסרית". במקרה זה, גם תשובתם בצד – שהרי דיני נפשות בכלל נותרו על כנם, והם ודאי חמורים בהרבה מאשר הטלת מום באדם. אמנם עונשים אלה צומצמו:

49 הגרי"ד סולובייצ'יק, "איש ההלכה - גלוי ונסתר" עמ' 28

50 ראה למשל – פרופ' הרב אליעזר ברקוביץ', הלכה כוחה ותפקידה, ירושלים תשמ"א עמ' 115. שרשיה של טענה זו בחוגים משכילים של המאה ה-19.

סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חובלנית, רבי אליעזר בן עזריה אומר אחד לשבעים שנה רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם.⁵¹

אך איש לא דרש לשנות את משמעות הפסוקים אודות עונש מיתה, שלא כמו "עין תחת עין". בנוסף – חלק מהחכמים לא קבלו טענה זו באמרו שבכך מרבים שופכי דמים בישראל.⁵² ובעיקר – טענות אלה מתעלמות מהמציאות ההלכתית⁵³ המתבססת על הכלל:

תניא רבי אליעזר בן יעקב אומר: שמעתי שבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה, אלא כדי לעשות סייג לתורה. ומעשה באחד שרכב על סוס בשבת בימי יונים. והביאוהו לבית דין וסקלוהו. לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך. שוב מעשה באדם אחד שהטיח את אשתו תחת התאנה, והביאוהו לבית דין והלקוהו, לא מפני שראוי לכך אלא שהשעה צריכה לכך...⁵⁴

הכלל ההלכתי הוא, שהמסרב לקיים מצות-עשה "מכים אותו עד שתצא נפשו",⁵⁵ ומערכת הענישה ההלכתית לדורותיה כללה ענשי גוף, לפי שיקול דעתם של חכמי הדור. גם בדורות מאוחרים יותר הנהיגו חכמים ענשי-גוף לפי הצורך, הן אמוראים והן ראשונים.⁵⁶

51 משנה, מכות, ז, א. גם דברי חכמים אלה מקבלים לבוש "מוסרי" בידי המחבר הנ"ל, שם.

52 רשב"ג, מכות ז, א.

53 נראה שהן לוקות גם באנאכרוניזם, ומלבישות שיטות פילוסופיות של תורת-העונש שנוגדות הרבה יותר מאוחר. שכן באותם ימים ענשי גוף, כולל הוצאה להורג, נחשבו חלק בלתי נפרד מכל מערכת חוקים, ואיש לא פקפק במוסריותם וצדקתם. לא אוכל להאריך במסגרת זו.

54 יבמות דף צ, ב; סנהדרין מו, א. עוד מצינו: "שמעון בן שטח תלה שמונים נשים באשקלון. וכי חייבות הריגה ותליה היו? אלא שהייתה השעה צריכה, לכך כדי שילמדו ממנו וכל ישראל ישמעו וייראו." (ירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ב, רש"י סנהדרין מד, ב). במגילת תענית נאמר כי ט"ו אלול, יום שנתלו אותן מכשפות, הוא אחד מימי השמחה, שאין מספידים בהם.

55 כתובות פו, א

56 רב הונא קצץ ידו של אדם שהיה רגיל להכות את חברו (סנהדרין נח, ב). בבתי-הדין של האמוראים היו מכים מי שעבר אפילו עברה דרבנן מכת מרדות (ראה למשל כתובות י, א). בימי מהר"ם מרוטנבורג קצצו את ידו של בעל מכה (שו"ת מהר"ם, סי' פא). הרא"ש הורה לחתוך את לשונו של מחורף, ומקלל, ולחתוך אף של אלמנה שזנתה עם גוי (שו"ת הרא"ש סי' יז-יח). אודות עונשי-גוף רבים מספור שנהגו לאורך כל הדורות עד העת החדשה – ראה בהרחבה: א' קירשנבאום, בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, הוצ' מאגנס, ירושלים,

ישנן שתי סיבות שבימינו אין משתמשים בענשי-גוף, האחת – כיון שחלק גדול של הציבור היהודי אינו מקיים מצוות, וגם אם יכפו אותו לא יקיימן מרצון אלא רק מחמת ההכרח.⁵⁷ השניה – חוקי המדינות בהן נמצא הציבור היהודי שאינן מאפשרות ענשי-גוף.

כבוד א-לוהים הסתר דבר

הגמרא מציינת שלא נתגלו טעמי תורה – כדי שלא יבואו הבאים אחריהם לשנות ולערער על בסיס הטעם, בטענת 'יוצא מן הכלל', כפי שעשה שלמה המלך.⁵⁸ הוי אומר, תורה שבכתב נוקטת עמדה פסקנית וסמכותית בהסתרת טעמיה, ולא רק "מוסרת מידע". מתוך כך נקטו פוסקי הדורות בהתנהלות דומה במקרים מסוימים, והעלימו נימוקים לפסקיהם. אף שבמקרים אחרים פרסמו את הנימוק, אך לא מחמת שהיו חייבים, אלא שהפרסום היה נכון בעיניהם.

כך נהגו חכמים, כשאסרו גבינות עובדי כוכבים. ר' יהושע לא גילה לר' ישמעאל חברו את הטעם, והזהיר אותו "ישמעאל אחי, חשוק שפתותיך זו בזו ואל תיבהל להשיב".⁵⁹ שכן היה מנהגם בארץ-ישראל כשגזרו גזרה חדשה, ורצו שתקבל בציבור, לא היו מגלים את טעמה עד שעברו 12 חדשים, ותתקבל בציבור. כדי שמי שהגזרה לא נראית בעיניו לא יבוא לפקפק בה. הנחת היסוד היתה, שאם לא מפרסמים את הטעם, הציבור יסמוך על דעת חכמים ויאמר שמן הסתם חקרו ומצאו שהגזרה נדרשת כידי שלא יצא קלקול גדול, ואנו לא בקיאים בדבר.⁶⁰

למרות שיתכן שלאחר שיפרסמו יהיו מי שהטעם לא ימצא חן בעיניהם, ויחלקו עליו – כיון שהגזרה נתקבלה אין עוד לדון ולהתווכח!

תשעג.

57 אור-שמח הל' גירושין פ"ב ה"כ

58 סנהדרין כא, ב

59 ע"ז כט, ב

60 שם לה, א ורש"י שם ד"ה דלמא איכא

עקרון זה מצוי לרוב בספרות השו"ת, ולא דוקא בקשר לגזרות חדשות, אלא שהפוסק מודיע שיש לו עוד טעם "כמוס עמו". זאת, כדי שלא יבוא המערער וידחה דבריו לפי הנימוק הגלוי שנתן לפסק.⁶¹

מקום, זמן, אדם (עולם, שנה, נפש)

אף שההלכה קבועה היא, וכתובה בספרי-הפוסקים לדורותיהם, הרי שפסיקת **ההלכה למעשה**, הינה תלויה בזמן, מקום ואדם.⁶²

מקום – המצוי במקום בו מקובל מנהג מסוים – מחויב אליו, ופרק שלם התייחד לזה במסכת פסחים "מקום שנהגו". כמה הלכות שכיחות תלויות במנהג המקום: בן א"י המתארח בקהילה בחו"ל חייב להחמיר על עצמו בדיני יו"ט שני.⁶³ אישה המתחתנת עם גבר מעדה אחרת – מקבלת על עצמה את מנהגיו כדין "מקום שנהגו".⁶⁴ דין מרא דאתרא, שאנשי מקומו חייבים לשמוע לפסיקותיו, ואין תלמיד חכם אחר רשאי להסיג גבולו ולחלוק עליו במקומו.⁶⁵

61 לדוגמה אציין כמה תשובות, מתוך תשובות רבות מאוד: שו"ת הרמ"א סי' ו, תשובה מאהבה חלק א סי' קעא, שו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' מח ד"ה תשובה, ועוד.

62 מרגלא בפומיה של מו"ר ר' אברום שפירא זצ"ל, ראש ישיבת מרכז-הרב, שאין שאלה שהתשובה עליה כתובה בשולחן-ערוך (9) אם היא כתובה – אין זו שאלה אלא חוסר ידע בלבד. ואם זו שאלה – הרי שמורה-הוראה צריך להפעיל שיקול דעת תוך הכרת הסוגיה והמציאות כאחד.

63 פסחים ג, א; שו"ע תצו, ג. כל כך הקפידו שלא ישנה בפניהם ממנהגם, עד שהמליצו לו להתפלל בביתו ביחידות, כדי שלא יצטרך להתפלל עמהם בנוסח שונה מהם, אלא אם כן יכול להסתיר זאת (אורח משפט קכט). בליל הסדר, אם יש לו דירה לעצמו אינו צריך להשתתף עימם. אבל אם מתארח אצל בני חוץ לארץ, ישתתף בסדר, ולא יאמר את ברכות המצווה, אלא יענה אחריהם אמן (חיי אדם קג, ד).

64 ראה שו"ת אגרות-משה או"ח ח"א סי' קנח "ולכן הנישואין אין לך הולכת ממקום למקום גדול מזו". וראה מאמרי "אישה בית אישה", תחומין, טו [תשנ"ה], עמ' 301-307.

65 במקומו של רבי אליעזר היו כורחין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל בשבת (על מנת להכין איזמל לברית מילה); במקומו של רבי יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב (יבמות יד, א; שבת קל, א). התערבות חיצונית במקום שבו מכהן רב נחשבת הסגת גבול (ערוך-השולחן יו"ד סי' רמב סע' ג). אמנם כיום מצטמצם מושג זה רק בקשר להנהגת הציבור ההלכתית בידי הרב שקבלו על עצמם, ואילו היחיד לא מחויב בהכרח לשאול את הרב שבמקומו, ראה דברי מו"ר הרב אריאל בספרו "הלכה בימינו" עמ' 63.

זמן – לא הרי הלכה בתבשיל המסופק בכשרותו, הנפסקת ביום חמישי, כמו זו הנפסקת בערב שבת, כשהזמן דחוק.⁶⁶

אדם – מי שאינם בני-תורה מחמירים עליהם שלא יבואו לזלזל (ראה להלן בפרק "התחשבות בציבור"). אבל לעתים להיפך, מי שפרוצים במיוחד באיסור מסוים – אין להוכיח אותם כשברור שלא ישמעו: "מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע".⁶⁷ לא הרי הלכה הנפסקת למי שמקפיד במצוות, כהרי הלכה הנפסקת למי שאינו מקפיד כל כך, או בין תלמיד חכם לעם הארץ. לעתים לקולא לזה ולעתים לזה, כגון הערמה המותרת לתלמיד-חכם, כיון שסומכים עליו שלא ישתמש בה אלא לצורך גדול ושלא יפרוץ גדר.⁶⁸ מאידך בכמה מקומות צריך להחמיר יותר מאחרים מהסיבה שהוא "אדם חשוב", והבריות לומדות הימנו. בתוך הסוגיה עצמה יש כבר אחיזה לשינויים שיחולו מחמת נתונים חדשים המצטרפים לשאלה.⁶⁹ תפקידו הקשה של מורה-הוראה הוא, לערוך את ההתאמה הנדרשת בין הכתוב לשואל, בהתחשב בכל הנתונים הקיימים. בכך דומה הוא לרופא, שעליו להתאים את דרך הריפוי לחולה העומד לפניו – כגון רגישות לחומרים מסוימים, ועוד.

דרישה בסיסית זו, הופכת את 'שו"ת סמס', החוסם את האפשרות להכיר את השואל, לבעייתית מאוד.⁷⁰

הנשאל אינו רואה את השואל, אינו יודע אם הוא דתי/מסורתי/חילוני. קשה לברר זאת גם בהתכתבות אלקטרונית, כיון שפעמים רבות עיקר תכליתו של השואל לקבל תשובה קצרה, תוך שהוא מרוחק ואנונימי לנשאל במידה מקסימלית. אמנם, כיון שרבים המעוניינים לשאול בדרך

66 ראה יו"ד סי' רמב, קיצור הנהגת איסור והיתר מהש"ך בסוף ה', אות ג "שעת הדחק היינו דוקא במקום הפסד מרובה או בהפסד מועט לעני בדבר חשוב או לעשיר לכבוד שבת ויו"ט". דוגמה מעשית – שו"ע יו"ד סי' צב סע' ז "יש מי שמתיר בשעת הדחק כגון בערב שבת".

67 יבמות סה, ב

68 ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך הערמה, טור תרצז ותשז.

69 ראה למשל סוגית מניקת חברו, שחז"ל גזרו שלא לשאתה עד שיעברו כד חודש ללידתו, אך בסוגיה עצמה יש יסוד לקיצור הזמן ואולי לשינוי גדול יותר, ראה עזרת-כהן סי' יח ו-כ. אגרות-משה אבה"ע ח"ב סי' ט.

70 גם לגבי שאלות בטלפון יש מן הפוסקים שהסתייגו מחמת אותם חסרונות שמניתי בשו"ת סמס. ראה שו"ת באר משה ח"ח קד-קה. למרות זאת – עדיין יש עדיפות בשלפון שבו מתקיים דו-שיח ע"פ סמס שהוא מוגבל מאוד.

זו, הרי שבלית ברירה – מורי הוראה עונים להם, תוך מאמץ להתגבר על הבעיות שצוינו לעיל. אלא שהמכשולים רבים מאוד, ואנו עדים חדשים לבקרים לבעיות הנגרמות, הן מחמת שהנשאל לא הבין כוונת השואל, או להיפך.

אמת, גם ספרות השו"ת מבוססת על שאלות כתובות שנשאלו ממקומות רחוקים, ובלא הכרת השואל עצמו.

אלא שעיון בהם יעלה שהשואל אכן פירט את מצבו ואת הקשר השאלה. לעתים כשהפוסק לא היה בטוח – סייג בעצמו את התשובה למקרה כפי שהובא לפניו בלשון השאלה, תוך שהוא מפרט מה הדין אם המקרה לא בדיוק כפי שנכתב. בספרות-ההלכה של מורי-הוראה, שהעיקר בה הוא הצגת המקרים המתחדשים ביישום ההלכה, המקרה ונתוניו כתובים – ע"פ רוב – במפורש.

גזירות ותקנות בית-דין

נראה שמוסכם על הכל, לכל הפחות בנוגע לבתי-דין שבכל הדורות, שתפקידם כולל גם את הדאגה למעמדה החינוכי של החברה, ושמירה על נאמנותה לקיום התורה. במסגרת זו באו גזירות חז"ל ותקנותיהם, וכהנחיית המשנה "ועשו סייג לתורה".⁷¹

לא פתח רבי יהודה הנשיא את ששת סדרי משנה בגזרת חכמים שלא לקרוא קריאת שמע לאחר חצות "כדי להרחיק את האדם מן העברה" של ביטול מצות עשה. כך פעל האמורא רב, כשאסר במקום מסוים לאכול עטין של פרה שיש בו חלב, משום איסור בשר בחלב שהיו פרוצים בו, "בקעה מצא וגדר בה גדר".⁷²

71 אבות א, א. על יזמחיות בפעילות בתי-הדין – ראה מאמרי "כהן דעת וכהן משיח", בתוך הקובץ "רבנות – האתגר", חלק ב [תשעא], הוצ' עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים עמ' 935.

72 חולין קי, א

חכמים היו ערים גם לשיפור המצב בדורות מסוימים, ולכן הקלו שוב ושוב באיסור מוקצה לאחר שמתחילה גזרו באופן נרחב ביותר על טלטול כלים בשבת ("בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו... חזרו והתירו... כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו").⁷³

אף שמורה-הוראה אינו מתקן תקנות וגוזר גזרות, הרי שאותם העקרונות צריכים להנחות אותו. לכן לא יתיר לעשות מעשה הגובל באיסור, במקום שקיים חשש לעברה על גופו של איסור. נמצא שגם פסיקת ההלכה מחייבת זהירות-יתר.

שלש דרגות בפרסום הלכה

חכמים הגדירו שלש אפשרויות בנוגע לפרסום הלכות: הלכה, מורין, מטין.

"הלכה" – החכם דורש לרבים הבאים לשמוע אותו בשבת ומועד.

"מטין" – אין דורשים לרבים, אבל יחיד הבא לשאול מורים לו.

"נראין" – אין מורים אפילו ליחיד הבא לשאול, אבל אם כבר עשה לא מחזירים אותו.⁷⁴

מה שנקרא כאן "מטין", מוגדר במקומות רבים "הלכה ואין מורין כן".

אחת הדוגמאות הבולטות היא סוגיית מעשה שבת.⁷⁵ תנאים נחלקו בדין אוכל שנתבשל בשבת בשוגג או במזיד. ר' מאיר מקל למבשל בשוגג לאכול בו ביום ובמזיד במוצ"ש. ר' יהודה מתיר בשוגג רק במוצ"ש, ובמזיד אוסר למבשל לעולם ומתיר לאחרים רק במוצ"ש. רב סובר שאמנם הלכה כר' מאיר, וכך פוסקים לתלמידי-חכמים, אבל אין מורין כן בדרשה לציבור משום עמי-הארץ, כדי שלא יבואו לזלזל. חכמים

73 שבת קכג, ב

74 ברכות לג א-ב, ורש"י שם ד"ה הלכה

75 חולין טו, א

הגבילו פרסום הלכות מסוימות והדריכו שלא לאמרם בפני עם הארץ, בעיקר מחשש זלזול בקיום ההלכה.⁷⁶ במקרים חריגים אף השמיטו הלכה ולא כתבוה במשנה כדי שלא יזלזלו בדין (טלטול פחות פחות מד' אמות שמותר ברה"ר).⁷⁷ אמנם, יש גם סכנה באי-פרסום הלכה לקולא, שהציבור עלול להכשל לגמרי כשלא ידע שיש לו אפשרות המותרת, ובסוגיה שם נחלקו הדעות האם היה נכון להחמיר ולא לפרסם ("מחקו הסאה") או שהיה זה מהלך שגוי ("גדשו הסאה"). לכן, מלאכת הפוסק גם בסוגית הפרסום אינה קלה כלל ועיקר ונדרש שיקול דעת עמוק ורציני כדי להגיע להחלטה. מעין זה מצטטים בשם הרבי מקוצק "לא כל מה שחושבים אומרים, לא כל מה שאומרים כותבים ולא כל מה שכותבים מפרסמים".

וכאן הבן שואל – מהו פרסום לרבים?

לכאורה, מאז שהותר לכתוב תורה שבעל פה, כל המחבר ספר – הרי הוא מורה לרבים. על אחת כמה וכמה מאז המצאת הדפוס, ובזמננו שהמאגרים הממוחשבים מצויים לכל דורש, והאינטרנט לכל גולש – לא נסתר דבר מעין כל אדם. אך מסתבר שלא כך הם הדברים.

אפילו בשו"ע נמצא את הביטוי "ואין לפרסם הדבר בפני עם הארץ". זאת למרות שמטרת הספר היתה להפיצו ברבים, שאינם מסוגלים ללמוד סוגיות, כדי לדעת הלכה למעשה, כפי שכתב בהקדמתו:

ראיתי אני בלבי כי טוב ללקוט... בדרך קצרה בלשון צח וכולל יפה ונעים למען תהיה תורת ה' תמימה שגורה בפי כל איש ישראל, כי כאשר ישאלו לת"ח דבר הלכה לא יגמגם בה אלא יאמר לחכמה אחותי את... בהיות שגור בפיו ספר זה הבנוי לתלפיות תל שהכל פונים בו לחלקו לחלקים שלשים ללמוד בו בכל יום חלק, ונמצא שבכל חדש הוא חוזר תלמודו ויאמר עליו אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. זאת ועוד, התלמידים הקטנים יהגו בו תמיד וישננו

76 אין להודיע לעם הארץ שבקריאת שמע בבקר ובערב יוצאים ידי חובת לימוד תורה. בנדון זה יש שם מי שחולק וסברתו הפוכה – לומר לע"ה כדי שיכיר ערכה וחשיבותה של תורה (מנחות צט, ב). בנדרים מט, א – אין להודיע לעם הארץ שזרעי פשתן יפים לבריאות כדי שלא יפסידו את הגידולים הללו.

77 שבת קנג, ב

לשוננו על פה ותהיה גירסא דינקותא מסודרת בפיהם מקטנותם
הלכה למעשה... וקראתי שם ספר זה שלחן ערוך, כי בו ימצא
ההוגה כל מיני מטעמים ערוכים בכל ושמורים וברורים...⁷⁸

ויכוח בשאלת הפרסום מצאנו בין ה"לבוש" לרמ"א ולש"ך. בנדון קולא
גדולה של הרמ"א בדין רבית, עליה כתב הרמ"א עצמו שאין לפרסם
הדבר בפני עם-הארץ. הלבוש השיג בחריפות, הן על הדין והן על
האיסור לפרסם בפני עם הארץ.

המרדכי הביא בשם רש"י, שמותר לומר לחברו לך ולוה לי מעות מפלוני
ישראל בריבית, ומותר לתת אחר כך הריבית לשליח להביאו לו. שלא
אסרה תורה אלא ריבית הבא מיד לוה ליד מלוה, והשליח אינו עושה
שום איסור שריבית זו אינה שלו. מעשה השליח אינו נזקף לחובת
משלחו, כיון שאין שליח לדבר עבירה. בסוף דבריו הוסיף, שאין לפרסם
הדבר בפני עמי הארץ שלא יבואו להקל בעיקר הריבית. עוד אמרו
שאמנם יש אוסרין, אבל יש לסמוך על זה בשעת הצורך.⁷⁹

אמנם הבית יוסף כתב על זה "והוי יודע שאין דעת שום אחד מהפוסקים
שוה לדעת רש"י בזה", וסיים "שלא התיר רש"י דבר זה מעולם אלא איזה
תלמיד טועה כתבו ותלה עצמו באילן גדול".⁸⁰

הלבוש הלך בעקבותיו, והתפלל מאוד על רבו הרמ"א שהביא דין זה.
לגופם של דברים, טען שהדבר נראה "כחוכא ואיטלולא בעיני ההמון,
וטוב היה שלא לאסור הריבית כלל מלאסרו ולהתירו בכי האי גוונא,
שכל אחד מישראל יכול לעבור עליו בכל עת ושלא לקיים לאו דריבית
כלל". לעניין הפרסום, שהרמ"א כתב בשם רש"י לא לפרסם בפני ע"ה –
טען הלבוש "שהתורה בפומבי ניתנה לכל ישראל לקטנים ולגדולים
לחכמים ולעמי הארץ".⁸¹

על זה ענה הש"ך:

78 הקדמה לשלחן ערוך

79 הגהת רמ"א, שו"ע יו"ד סי' קס סע' טז

80 בית יוסף יו"ד סי' קס ד"ה ומיהו

81 לבוש יו"ד סי' קס סע' יג

לאו מלתא היא דכה"ג אשכחן טובי שמן התורה מותר אלא שחז"ל צוו שלא לפרסם את הדבר בפני ע"ה שלא יבאו להקל ולזלזל יותר והכי אמרינן במנחות⁸²...ודבר זה אסור לאמרו בפני ע"ה ... והכי אמרינן לעיל סי' קכ"ד סכ"ד לעניין מגע עובד כוכבים שלא בכוונה⁸³ וכן בכמה דוכתי ... והיינו מ"ש הרב לעת הצורך דאל"כ אין לעשות מעשה שלא לפרסם הדבר.⁸⁴

אלא שעדיין יש לשאול – כיון שעמי-הארץ ידעו גם אז לקרוא עברית, והספר מיועד לכל יהודי כמו שכתב המחבר בהקדמתו – הרי שהלכה זו עשויה להגיע לידי כל אדם, ומה הועיל כשכתב שאין לפרסם בפני עם הארץ?

כנראה שכוונת הרמ"א היתה, שלא לדרוש הלכה זו ברבים ולא להתאמץ לפרסמה. הלא גם כיום שהציבור משכיל ויועד לקרוא גם חומר הלכתי, ופעמים רבות אינו מטריח עצמו לפתוח ספר ושולח שו"ת סמס! על אחת כמה וכמה באותם ימים שהיו גם מי שלא ידעו לקרוא, והספרים לא היו כה מצויים. בנוסף, גם מי שיטרח ויקרא – הרי שזהירות הפוסק מלומר דבריו לציבור, והיות ההלכה חידוש בעיניו, תלמד אותו שאין כאן הוראה גורפת ויש לשאול באופן פרטני.⁸⁵

לכן, למרות שבימינו המידע הפך לגיש עוד יותר מאי-פעם – בכל זאת "המדיום הוא המסר". הפצת פסקי-הלכה רגישים בכיכר-השוק [=מדיה אלקטרונית, עלונים, עיתונים], עלולה להביא לאחת התקלות ממנה דרשו חז"ל להימנע. גם מי שפרסם לרבים הלכה "רגישה", ומוסיף 'יש להתיעץ באופן פרטי' – עבר על הדרכת חז"ל, ואין ביטוי זה אלא מס-

82 מנחות צט, ב

83 בהגהת הרמ"א, שהיין מותר לדעתו בשתיה. אמנם הש"ך שם חולק ומתיר רק בהפסד מרובה.

84 ש"ך יו"ד סי' קס ס"ק כב

85 בידי תשובה נאה מהרב שלמה מן ההר, שכתב מעין זה, אודות דברי רעק"א (שו"ת רעק"א סי' כח) שאין למחות ביד ההמון המוציאים ילד קטן לכרמלית, וכשמחזיקי נושאים אותו על ידיהם באמרם שהוא חי נושא את עצמו. למרות שרעק"א סיים דבריו שלא לומר זאת להמון, כדי שיהיו שוגגים ולא מזידין – המשנ"ב (סי' שח ס"ק קנד) הביא איסור זה וכן השש"כ (מהדורה שלישית, פ"ח סע' נה). מכאן שהדפסת הדברים בספר, ולא רק בשו"ת, אלא בספר הלכה פופולארי – עדיין אינו נחשב לדרשה ברבים!

שפתים בלבד. שכן מעתה ואילך, הציבור יראה פסק זה כנתון לכל, ולא יטריח עצמו אצל הפוסקים.

הרב משה פיינשטיין, התייחס לפרסום-המוני בהסתייגות רבה, בייחוד כשהדבר נוגע לענייני "תכנון המשפחה", וכך כתב:

הנה אין דרכי לעיין בהירחונים. כי הלואי יספיק לי הזמן ללמד ולעיין בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים... ולכן לא היה ידוע לי שענין חמור כזה – ובפרט במדינה הזאת, אשר על הרבה אפשר לומר שנפשן מחמדתן ומתאוה להקל – שיש להיות לזה הדין כמו בעריות שאין דורשין בשלשה... היה נידון בירחון שהוא כדורש לפני אלפים וגם לפני אנשים פשוטים ורחוקים מיראת השם ויראת החטא, ומחפשים רק צל-היתר לרמות את עצמן. ולא-דמי למה שדנו בזה רבותינו האחרונים בספריהם. כי בספרי תשובות מעיינים רק ת"ח הרוצים לברר הלכה לאמיתתה... אבל לידון בירחונים הוא גם לפני אנשים פשוטים והוא רחוק מלשם שמים... ולמעשה כשמזדמן שאלה כזו אני חוקר ודורש הרבה, אם יש להאישה סכנה בזה, ורק אם הבעל והאישה הם יראי ה' וצנועים במעשיהם שלא יקילו הם עצמם יותר מהראוי וגם שלא ידעו אחרים ממה שהקלתי להם כדי שלא יבואו אחרים להקל בעצמם שלא כדין. וגם רק על זמן קצר... ולכן מעטים מאד הם אלו שהתירתי להם. וכן יש לכל רב מובהק להתנהג בזה. וסתם רבנים ח"ו להם להורות בענין חמור זה.⁸⁶

אמנם, מאז שנכתבו הדברים (בשנים תשי"ח, תשכ"ו) נפרצו הסכרים ועניינים אלה מפורסמים בכיכר-השוק האינטרנטי.⁸⁷ אך אין בדבר כדי להצדיק היסחפות בזרם הפרסום לרבים בכל דבר ועניין.

86 שו"ת אגרות משה אבה"ע ח"א סי' סד, ו-ג סי' יד

87 כך, למשל, פרסם הרב אבינר מאמר מקיף על הסיבות לשימוש באמצעים למניעת הריון וזריגת העדיפות ביניהם. גם מכון פוע"ה מפרסם הלכות אלה באתר שלו, וגם אתר 'דין' החרדי. כנראה שלדעתם השתנו הזמנים וסבורים שזו תקנת הציבור בימינו, מכל מקום גם לשיטתם אין להתיר את הפרסום באופן גורף.

התחשבות בציבור

החכמים לדורותיהם בחנו לא רק את התורה וההלכה המקובלת, אלא גם את הציבור, ופסקו בהתאמה. כגון "בני בשכר אינן בני תורה".⁸⁸ לכן, החמירו עליהם בשתי הלכות, למרות שמעיקר הדין יש לפסוק לקולא. זאת כיון שבחינת מעמדה הרוחני של החברה, משמעותי לפסיקה. במסגרת זו נוכל למצוא מושגים כמו "דלא אתי לזלולי", כגורם בפסיקה. בדרך דומה צעד הרב פיינשטיין אחרי שהכריע לקולא בשאלה בדיני כשרות, הוסיף: "אלו הם דברים ברורים להלכה ולמעשה. אך מ"מ כתבתי שאין להנהיג כן לכתחילה, משום שיש להרחיק כל דבר חדש בדור הזה ובמדינה הזאת שמחפשין רק קולות".⁸⁹

חז"ל היו מודעים אף לדעת הקהל ומעשיו. לכן, אם בי"ד גזר גזרה שלא נתפשטה והצבור אינם יכולים לעמוד בה - מתבטלת. כך היה לגבי גזרת שמן שהתיר ר' יהודה נשיאה, כיון שהציבור לא יכול היה לעמוד בה. אבל כשנשאל למה אינו מתיר את הפת - ענה שאם כן יקראו לו "בי דינא שריא" [בית-דין מתירני...],⁹⁰ כלומר שהתיר יותר משני איסורים שהיו נוהגים לפניו! זו גם הסיבה שחששו לעתים ל"זילותא דבי-דינא".⁹¹ ההתחשבות בדעת-הקהל הובילה גם להנחייה: "יש מי שכתב שאסור לחכם להתיר דבר התמוה שנראה לרבים שהתיר את האסור".⁹² הגדרת דבר התמוה לרבים היא, כשהוא דבר הנוגד את הסברא, ובפרט כשהיא נגד השו"ע והרמ"א. אבל כשיש טעם וסברא לדבר, או שהפוסק מוכיח כן מספרי-הלכה - אין זה בכלל.⁹³

88 שבת קלט, א. בני מלאוין קברו מת יהודי ביו"ט שני, בידי יהודים, ור' חם גער בהם ואמר "בני בשכר אינם בני תורה ואתם בני תורה"? אבל ר"י חלק עליו והביא כמה דוגמאות בהם החמירו בעבר מסיבה זו, ובימינו אין חוששים (תוס' ביצה ו, א ד"ה "והאידנא").

89 שו"ת אגרות משה יו"ד ח"א סי' יג

90 ע"ז לז, א

91 ב"ב לא, ב

92 שו"ע יו"ד סי' רמב סעי' י

93 שו"ת יביע אומר ח"ז יו"ד סי' מא

אף מסוגיה זו עולה, כי פסק ההלכה אינו ניתן בעולם סטרילי, בחינת "מידע", ויש להתחשב אפילו בדעת-הקהל, שהיא לכאורה לא עניינית לעצמו של פסק.

סוף דבר

מורה-הוראה הינו תפקיד רגיש ואחראי מאוד, הדורש לימוד רב ויגיעה בתורה, ענווה, בקשת אמת, וקבלת עול מלכות שמים, יראת שמים ויראת-הוראה. לא יתקע אדם עצמו לדבר-הלכה כשאינו חייב בכך, וכשיש גדולים הימנו – לא יורה בשאלות כבדות-משקל בלא להיוועץ בהם. תמיד יטרח לעיין בספרים, ולחפש הישב מה כתבו קודמיו, כדי שיכוון לאמת בפסיקתו. מורה-הוראה מביא את דבר-ה' זו הלכה לשואליו, והוא "גברא" ואינו "חפצא". תפקידו הוא להמשיך את דרכו של משה רבנו, הנמסרת לנו בשושלת הפסיקה לדורותיה, כדברי הגמרא על ת"ח שאמר סברה טובה "משה שפיר קאמרת".⁹⁴ גם אם אינו במדרגה של "פוסק", הרי שגם בהוראת ההלכה למעשה עליו לראות מה המצב הרוחני דורש, וזה תפקידם של מורי-הוראה לדורותיהם.

תפקיד הרבנים בישראל [שהם מורי-הוראה], אינו מתמצה ב'הגשט ההלכה', אלא ברצון לקיומה והתבססותה הנכונה בציבוריות, תוך הבאה בחשבון של כל השיקולים החינוכיים. 'האזירה הפתוחה', המבקשת לפרסם הכל, ולא להותיר דבר לייעוץ הלכתי אישי, כמו גם פריסת השיטות השונות בפני כל אדם כמרכול של פסקים, מתוך רצון להעניק לו 'בחירה חופשית' – עומדת בסתירה למעמדו ותפקידו של הרב בישראל.⁹⁵

ממילא, אין לקבל את גישת ה"חפצא" שכביכול הכל שווין, ואין הבדל בין השואלים. גישה זו התפתחה לכלל מה שקרוי היום "הגישה הדמוקרטית", ולפיה אין עדיפות לפוסק על השואל, אלא הידע הנוסף, וכשזה יינתן לשואל – קטון וגדול שווים הם. לפי גישה זו, אין גם עדיפות לתלמיד חכם מובהק זקן ויושב בישיבה, על פני תלמיד מוכשר צעיר וזריז, שאסף את כל המקורות בסוגיה והסיק מסקנות להלכה.

⁹⁴ שבת קא, ב

⁹⁵ לעתים, כשהמחלוקת קשה להכרעה נמצא את הביטוי "דעבד כמר עבד" או "נהרא נהרא ופשטיה". אך אלה מיעוטם של מקרים, ואי-אפשר להותיר את כל פסקי-ההלכה לבחירתו של השואל.

נראה שגם על זה אמרו חכמים "לא חרבה ירושלים אלא מפני שהשוו
בה קטן וגדול".⁹⁶

⁹⁶ שבת קיט, ב